

Tõlkides Oleksandr Averbuchi luulet

Keel, identiteet, tõlkestrateegiad

ANNA VERSCHIK

Viimasel ajal on arusaadavatel põhjustel kasvanud ukraina luule tõlgete hulk üldse ja ka eesti keelde ning sellest on kirjutatud Eestiski (Lange 2023; Novak 2025). Artikli keskmes on Oleksandr (Alex) Averbuchi (sünd 1985) ukrainakeelse luulekogu „Жидівський король” (Averbuch 2021; otsetõlkes „Juudinärust kuningas”, pealkirjast lähemalt jaotises 4.1) eesti keelde tõlkimise teoreetilised ja praktilised aspektid. Olles nii keele- ja tõlketeadlane kui ka tõlkija, otsin ühelt poolt süsteemset lähenemist keeruka identiteediga ja/või mitmekeelsete autorite teoste tõlkimisele, teiselt poolt tõlgin mitmest keelest eesti keelde (mõnel juhul ka eesti keelest ukraina keelde) ning pean eri tõlkestrateegiaid kaaluma ja kavandama. Peeter Torop (2024: 42–43) nimetab seda eksplitsiitseks tõlkepoetikaks, kus tõlkija „mõtleb valjusti”, s.o arutleb oma valikute ja strateegiate üle (vt nt Verschik 2020). Tõlgin parajasti seda kogumikku eesti keelde Averbuchi palvel ja kirjeldan oma valikuid, lähtudes laiemast kontekstist: mitmekeelsus ja selle tõlkimine, juudi päritolu Ukraina autorid, üleminek ukraina keelele pärast 2014. aastat jm. Siinses artiklis mõistan tõlkestrateegiate all pigem globaalseid ehk kogu teksti hõlmavaid hoiakuid Lawrence Venuti (1991) järgi; tõlkija tehtavad valikud on aga pigem lokaalsed, konkreetsed lahendused.

Mitmekeelsus on Averbuchi loomingus oluline, kuid mitte ainuke tähelepanuväärne joon. Markantne on tema üleminek ukraina keelele. Ta alustas venekeelse luuletajana ning tõlkis heebrea ja ukraina luulet vene keelde, kuid pärast 2014. aastat läks ta oma loomingus üle ukraina keelele, nagu ka mitmed teised Ukraina luuletajad ja kirjanikud. Samas on ta juba 2001. aastast välismaal elanud (esialgu Iisraelis, siis Kanadas ja USA-s) ja tema keelevahetus ei ole tingitud praktilistest kaalutlustest (erinevalt Ukraina venekeelsetest põgenikest, kes on läinud üle ukraina keelele või räägivad vähemalt avalikus kohas ukraina keeles selleks, et neid ei peetaks venelasteks või venemaalasteks; vt hiljutisi käsitlusi Kudriavtseva 2025; Kulyk, Bilaniuk 2025). On teada, et keelevahetus venekeelsete ukrainlaste seas algas pärast 2014. aasta Krimmi anneksiooni ja mõne Ida-Ukraina regiooni okupeerimist. 2022. aasta täiemahuline sissetung tugevdas veelgi vene keele vastaseid tundeid, kuigi keelevahetus ei ole olnud lineaarne ega ühemõtteline protsess.

Averbuchi loomingus on oma koht juudi identiteedil ja judeo-kristlikel motiividel, aga ka judaismi traditsioonil. Kõnealuses kogumikus on esindatud nii mitmekeelsus otseses tähenduses (eri keeled ühes luuletuses, nt ukraina keel ja jidiš), judeo-kristlikud allusioonid kui ka tema enda loodud ukraina keelekuju, mida kasutavad nn *ostarbeiter*’id (sks *Ostarbeiter*, otsetõlkes ’tööline idast’ või ’idatööline’), ukrainlased, kes viidi Teise maailmasõja ajal Saksamaale tööle.

Artikli esimeses jaotises kirjeldan totaaltõlke kontseptsiooni (Torop 1995, 2024), mille järgi toimub ilukirjanduse tõlkimine mitmel tasandil (tekst, teos, kirjandus tervikuna, kultuur jms), ja peatun dominandi mõistel (Jakobson 1981 [1971], 2014 [1971]). Teises jaotises vaatlen lühidalt kirjanduslikku mitmekeelsust ja selle käsitlusi ning arutlen nii autori ja teoste mitmekeelsuse kui ka mitmekeelse teose võimalike adressaatide üle. Kolmandas jaotises iseloomustan Averbuchi luuletaja, tõlkija ja kirjandusteadlasena, lähtudes tema keerukast, „sidekriipsuga” (juudi-ukraina) identiteedist, ukraina keelele ülemineku eri seikadest ja nn impeeriumivastasest valikust (Petrovsky-Shtern 2009). Neljandas jaotises räägin kogumiku „Жидівський король” ülesehitusest ning selle eri osade poeetikast ja dominantidest ning viiendas arutlen konkreetsete tõkelahenduste üle.

1. Totaaltõlge

Teatavasti pole tõlkimine vaid lingvistiline protsess, kus igale lähtekeele üksusele otsitakse sihtkeele ekvivalent. Keeleväliste seikade olulisus on ilmne eriti ilukirjanduse ja luule tõlkimisel. Seega ei opereeri tõlkija üksnes kahe keelesüsteemiga, vaid asub laiemas kontekstis, kuhu kuuluvad tõlkenormid (sh kas tõlge algupärandist on eelistatav või on lubatud ka tõlge mõne suurkeele vahendusel), lähtekultuuri ja -kirjanduse tuntus sihtkeele kõnelejatele, tõlgitava autori positsioon lähtekirjanduses, tõlgitava teose koht autori loomingus jne. Lähtudes kultuurikontekstist, käsitleb Venuti (1991) kahte strateegiat: kodustamist ehk naturaliseerimist (ingl *domestication*) ja võõrapärastamist ehk eksotiseerimist (*foreignization*). Ta kirjeldab kodustamist ennekõike angloameerika tõlketraditsiooni najal, ja kuigi võib öelda, et see on pigem kodustav (eelistatakse teksti ladusust ning välditakse metatekste: tõlkija märkusi, ees- ja järelsõnu jms), tundub see jaotus liiga üldistav. Kindlasti on võimalikud vahepealsed variandid, näiteks nn deskriptiivne tõlge, kus võõra kultuuri reaale ei kustutata, kuid ei jäeta ka seletuseta (nt *ukraina kukkel pampuška*).

Dirk Delabastita (1993) pakub hoopis detailsemat klassifikatsiooni, millele toetub oma totaaltõlke käsitluses ka Torop (1995, 2024). Toon tabeli Toropi (2024: 67) järgi, kuna sealne versioon on eestikeelne.

Olulist tähelepanu osutab Delabastita (ja tema järgi ka Torop) metatekstidele. Need kuuluvad üsna laia rubriiki „Ümberpaigutus”. Osa informatsiooni, mis on algupärandis implitsiitne (nt lugejale tuntud kultuuri- ja ajalooline kontekst, vihjed lähtekultuuris levinud tekstidele jms), võib olla ümber paigutatud; see, mida tõlke lugejad ei pruugi teada, kompenseeritakse metatekstide kaudu, lisades eessõna, märkusi vms. Metatekstdid võivad olla presupositsioonilised või interpreteerivad (Torop 2024: 75). Esimesed selgitavad tausta, ilma milleta ei ole sihtkultuuris võimalik teksti mõista (sama kehtib ka klassikalise kirjanduse tõlgete puhul, kuna lisandub ajalooline distants). Viimased on tõlgendavad, ei piira lugeja vabadust ega pruugi teda suunata.

Tabel 1. Tõlke, algupärandi ja kultuuri seoste tüpoloogia (kohandatud Delabastita 1993 ja Torop 2024: 67 järgi).

Kood / Operatsioon	Lähtekeeleline kood → Sihtkeeleline kood	Lähtekultuuriline kood → Sihtkultuuriline kood	Lähetekstililine kood → Sihttekstililine kood
Asendus	suurem või väiksem (ligikaudne) keeleline ekvivalentsus	naturaliseerimine moderniseerimine aktualiseerimine natsionaliseerimine	teksti süstemaatiline, aktsepteeritav (potentsiaalselt konservatiivne) adaptatsioon
Kordus	totaalne: mittetõlge, koopia osaline: tõkelaen, kalka, sõnasõnaline tõlge	eksotiseerimine historiseerimine (puhtalt ajalis-ruumilisse distantsi sekkumisega)	mittesüstemaatiline, mitteaktsepteeritav tekst (potentsiaalselt innovatiivne)
Väljajätt	reduitseeriv tõlge kärbitud versioon alatõlge ekspressiivne redukt-sioon	universaliseerimine dehistoriseerimine (võõra kultuuri märkide kõrvaldamisega)	sihttekst on (siht)teksti-tüübi stilistiliste või žanriliste eripärade neutraliseerimise vähem tüüpiline näide
Lisamine	parafraseeriv tõlge eksplitsiitsem ületõlge ekspressiivne amplifikatsioon	eksotiseerimine historiseerimine (võõra kultuuri märkide lisamisega)	sihttekst on (siht)teksti-tüübi stilistiliste või žanrimarkerite lisamise tüüpilisem näide
Ümberpaigutus	(metatekstiline) kompenseerimine		

Tõlkija võib teose tõlkimisel kasutada mitut nn operatsiooni (kohati originaal säilitada, kohati midagi ära jätta, osa informatsiooni metatekstidesse paigutada; vt tabelit 1), kuid oluline on, millised neist domineerivad. Mõistagi sõltuvad valikud ka tõlkenormidest. Nagu igas väikeses või hilise moderniseerumisega kultuuris, sõltub Eesti/eesti kirjandus tõlgetest, seega on tinglikult „võõraste” kultuurimärkide ja mõistete (k.a mitmekeelsuse) esinemine tõlkes eeldatavasti tavalisem kui suur-kirjanduste puhul.

Delabastita ja Toropi lähenemist on kasutatud ka Eesti tõlketeaduses, muu hulgas mitmekeelsuse tõlkimise analüüsimiseks (Verschik, Saagpakk 2023). Valik, kas säilitada algupärandi mitmekeelsus täiesti või osaliselt või jätta see hoopis ära, on samuti kirjeldatav pakutud tüpoloogia terminites.

Operatsioonide valik sõltub ka sellest, mis on teose dominant. Roman Jakobson (1981 [1971], 2014 [1971]: 241) defineerib dominanti kui „kunstiteose fokuseerivat koostisosa, mis valitseb, määrab ja transformeerib ülejäänud osi”. Teisisõnu: dominant on omaduste kogum, ilma milleta kirjandusteos ei püsi koos. Sellest, kas tõlkija tuvastab dominandi ja kuidas ta selle enda jaoks sõnastab, sõltuvad tema valikud. Koguteose (mitmest osast või jaost koosneva teose) puhul võib rääkida iga osa dominandist. Averbuchi kogumiku iga osa poetikast ja dominantidest räägin detailsemalt 4. jaotises.

2. Mitmekeelsus kirjanduses ja selle tõlkimine

Mitmekeelsus ei ole kirjanduses uus nähtus, kuid selle süstemaatiline uurimine algas suhteliselt hiljuti (vt Yildiz 2012; Dembeck 2017, 2018; Dembeck, Parr 2017). 2023. aastal asutati ajakiri *Journal of Literary Multilingualism*. Mitmekeelsust Eesti/eesti kirjanduses on viimasel ajal palju uuritud (Belobrovtseva 2018; Linno, Lukas 2022; Aabrams 2023; Bender 2023; Linno 2023).

2.1. Mitmekeelsuse käsitlus

Keele- ja kirjandusteadlaste terminoloogia mitmekeelsuse kohta on tihtilugu erinev. Näiteks Till Dembeck (2018) kasutab ingliskeelset väljendit *multilingual philology* ('mitmekeelne filoloogia'), mis on keeleteadlase pilgule suhteliselt ebamäärane. Üldiselt aga mõistab keeleteadlane mitmekeelsust laiemalt ja ühtlasi täpsemalt (vt arutelu Verschik, Saagpakk 2023: 79–84): mitmekeelsuse alla kuuluvad nii leksikaalse tasandi nähtused (koodivahetus ja -vaheldus) kui ka struktuurimuutused (tõlke-laenud, keelekontaktidest johtuvad grammatikamuutused jms; vt Ilse Lehiste (1965) käsitlust nn *Halbdeutsch*'is kirjutatud naljaluuletusest, kus ta analüüsib eesti substraati pealtnäha saksakeelses luuletuses). Mööndustega saab neid nähtusi kirjanduses analüüsida samamoodi, nagu kontaktlingvistikas analüüsitakse mitmekeelset kõnet ja teksti (vt Verschik 2021). Kerkib oluline metodoloogiline küsimus: kas kontakt-nähtused (koodivahetus, struktuurimuutus jms), mis on ette kavatsatud (kirjandusteos, laul), erinevad keeleliste omaduste poolest kontaktnähtustest spontaanses kõnes (Golovko 2003)?

Mitmekeelset autorit vaadeldakse keeleteaduses mitmes mõttes laiemalt. Näiteks ei pruugi dihhotoomia „emakeel vs. kõik muud keeled” töötada, sest *emakeelt* võib näha (1) kui keelt, mida osatakse kõige paremini, (2) kui esimesena omandatud keelt, (3) kui rahvusrühma keelt ja (4) kui identiteedi aluseks olevat keelt. Need määratlused võivad, aga ei pruugi kokku langeda. Keeleteaduses on levinud funktsionaalne määratlus, mille järgi mitmekeelsus on võime saavutada oma kommunikatiivseid eesmärgid mitmes keeles (Cenoz 2013). Identiteet, keelte omandamise järjekord jms sellisel juhul rolli ei mängi. Daniele Monticelli jt (2023, eriti jaotis „Rethinking multilingualism”) arvates oleks igati kasulik tuua mitmekeelsuse keeleteaduslik mõtestamine ka kirjandus- ja tõlketeadusse. See temaatika jääb aga siinse artikli eesmärkidest kaugemale ja siinkohal ma pikemalt sellel ei peatu.

2.2. Mitmekeelse teose lugejas- või kuulajaskond

Oluline on ka mitmekeelse teose lugejas- või kuulajaskond. Rainier Grutman (2023) räägib lugejate modelleerimisest (ingl *modelling readers*), sest mitmekeelse teose autor kujutab ette oma potentsiaalseid lugejaid ja vastavalt sellele kujundab oma teksti. Grutman eristab jagatud sümmeetrilist mitmekeelsust (*shared symmetrical multilingualism*), kus autoril ja lugejatel on sama keeleline repertuaar, ja mittejagatud ehk asümmeetrilist mitmekeelsust (*non-shared/asymmetrical multilingualism*). Seega

sõltub mitmekeelsuse iseloom ilukirjanduslikus tekstis või (rahva)lauludes adressesadist. Nõnda võivad üksikud võõrkeelsed sõnad olla stiilivõte, mis tugineb keelte sümboolsele tähendusele (stereotüübid, nagu „prantsuse keel = elegantsus ja võlu”). Need sõnad võivad olla lugejale teada (nt oskamata prantsuse keelt, teab ilmselt enamik eestlasi, et *bonjour* tähendab 'tere') või piisab sellest, et lugeja tunneb keele ära. Anjali Pandey (2016: 83) räägib koguni „keelelisest ekshibitsionismist”, pidades silmas võõrkeelsete elementide kasutust puhtkosmeetilise efektina; niisugune tekst on vaid pinnapealselt mitmekeelne ega eelda lugeja mitmekeelsust (Grutman 2023: 26).

Ent alati ei ole mitmekeelsus dekoratiivne. Näiteks Kanada mitmekeelne räpp, kus on kasutatud lähedasi keelekujusid (Kanada prantsuse standard- ja kõnekeelt, Prantsusmaa prantsuse slängi, prantsuse keele põhist Haiti kreoolkeelt ja inglise keelt), on ilmselt mõeldud neile, kes niisugust mitmekeelset teksti mõistavad (Sarkar, Winer 2006). Samuti olid Ida-Euroopa juutide mitmekeelsed laulud (enne Teist maailmasõda) arusaadavad kuulajatele, kes elasid samas regioonis ja valdasid samu keeli. Juutide, ukrainlaste, poolakate, valgevenelaste, leedulaste jt kultuuriline sümbioos, mis kujunes välja Rzeczpospolita ajast peale, soodustas – vaatamata judivastastele eelarvamustele, pogrommidele ja kohatistele konfliktidele – keeltevahelist mõju, sarnasusi rahvaluules, lauluviiside ja -sõnade laenamist ning tõlkimist. Ida-Euroopa juutide rahvakultuuris on mitmekeelne laul loomulik nähtus, mitte stiilivõte.

Ida-Euroopa juudi traditsiooni kuuluvad ka laulud n-ö võõras keeles (s.o mitte jidišis, vaid naabrite keeles: poola, ukraina vm), osa neist religioosse sisuga. Mitmekeelseid juudi laule on oma klassikalistes töodes analüüsinud Mussi Berehovsky (1930) ja Uriel Weinreich (1950). Isegi praegu, kui nii holokausti kui ka Nõukogude Liidu judivastase poliitika tõttu on Ida-Euroopa juutide arv oluliselt langenud (nt Leedus on kunagisest 120 tuhandest juudist alles jäänud pisut üle kolme tuhande), traditsiooniline elukeskkond kadunud ja jidiši oskus taandunud on vihjed kunagisele mitmekeelsusele ning jidiši sõnade ja lausete kasutamine populaarses kultuuris endiselt omal kohal.

Erinevalt dekoratiivsest mitmekeelsusest viitab jidiši keele sümboolne kasutamine muukeelsetes tekstides juutide enda minevikule. See on laiem teemade ring, mida käsitletakse tihti postvernakulaarse ajajärgu (ingl *post-vernacular stage*) sildi all.¹ Metakogukond hoiab mälestust; keelt kasutatakse nii, nagu keegi oskab, ja see on oluline just sümbolina (asjakohasus, grammatiline korrektsus jms on teisejärguline). See seik on oluline edaspidise analüüsi jaoks, kuna Averbuch määratleb end juudi-ukraina luuletajana ja toetub (ka) juudi traditsioonile (Lutsõšona 2022).

Oma mõju on ka žanril: kas teos on pikk (proosa) või lühike (luule), mõeldud lugemiseks (nii proosa kui ka luule) või kuulamiseks (laul, deklamatsioon, teatrietendus). On mõistetav, et keerukas mitmekeelne tekst, mis nõuab süvenemist ja võib-olla ka seletusi, ei esine lühikeses suulises žanris (v.a juhul, kui autoril ja adressesadil on ühine keeleline repertuaar).

¹ Vt Sarah Bunin Benori ja Netta Avineri (2019) käsitlust nn metakogukonna kohta, mis koon-
dub kunagise keelekogukonna alusel, kuid millel puudub elav keelekeskkond.

2.3. Autori mitmekeelsus

Rääkides mitmekeelsusest kirjanduses, tuleb kindlasti eristada teksti ja autori mitmekeelsust. Seejuures võib ka **ükskeelse autori tekst olla mitmekeelne**, kui autor kasutab tekstis üksikuid võõrkeelseid sõnu või väljendeid stiliseerimiseks ja sümboolse efekti saavutamiseks, valdamata ise seda keelt. Samuti võib **mitmekeelse autori tekst olla ükskeelne**.

Kuna mitmekeelne autor on ennekõike mitmekeelne inimene, on täiesti võimalik, et autor suudab küll mitut keelt efektiivselt kasutada, kuid ei pea kõiki keeli ühtemoodi omaks ja kirjutab vaid ühes neist. Luules tuleb ette sedagi, et **autor kirjutab ühes keeles, kuid tõlgib oma teoseid muudesse keeltesse**, mõnikord minimaalse ajalise vahega (nt postitab sotsiaalmeedias algupärandi ja üsna pea ka tõlke).

Mitmekeelsel autoril võib olla **tööjaotus žanride vahel**: nõnda kirjutas Jossif Brodski (Joseph Brodsky) luulet enamasti vene keeles (kuigi mitte eranditult) ning kriitikat ja esseistikat inglise keeles. Sellisel juhul võib rääkida koodivaheldusest (ingl *code alternation*) Sarah Thomasoni (2001: 136–139) mõttes: eri keeli kasutatakse eri olukordades, eri inimestega suheldes vms.

Ukraina kontekstis on mõni **ükskeelne luuletaja muutunud kakskeelseks**. Ilmekas näide on Boriss Hersonski / Borõss Hersonskõi (vn Борис Херсонский, ukr Борис Херсонський). Enne 2014. aastat luuletas ta vene keeles ja tõlkis oma luulet ukraina keelde, kuid nüüd kirjutab ta luulet mõlemas keeles. Analüüsides Hersonski keelelisi valikuid, kirjutab Dirk Uffermann (2022) isegi Ukraina (ja kogu endise Nõukogude Liidu) venekeelse kirjanduse võimalikust lõpust ja nimetab Hersonski valikut „hegemoonia vastaseks koodivahetuseks”.

Omaette juhtum on **keelevahetus** (ingl *language shift*) või **keelevahetuse tagasipööramine** (*reversing language shift*) Joshua Fishmani (1991) terminoloogias. Keelevahetuse puhul ei tule uus keel senistele lisaks, vaid asendab need. Kirjanduse puhul tähendab see, et autor on oma teostes üle läinud mõnele muule keelele (aga ei pruugi seda tingimata teha tavaliselt). On samuti võimalik, et kirjaniku või luuletaja varased teosed on mõnes prestiižses, laia levikuga keeles (meie kultuuriruumis on need ajalooliselt saksa ja vene keel), mis ei ole tema igapäevane suhtluskeel, kuid hiljem läheb ta ka loomingus üle oma argikeelele. Näiteks Marie Under alustas saksakeelse luuletajana, hiljem läks üle eesti keelele. Imperiaalses olukorras võivad n-ö kolmandad rahvad valida impeeriumi ja mitte kohaliku enamuse keele (ka kirjanduses). Näiteks võib bulgaaria või juudi päritolu autor Ukrainast kirjutada vene, mitte ukraina keeles (nn kolmandate rahvaste venekeelsusest Ukrainas ja uute identiteetide konstrueerimisviisidest pärast Venemaa täiemahulist sissetungi vt Sapritsky-Nahum 2025).

Keelevahetuse tagasipööramine toimub siis, kui eelmiste põlvete keelevahetuse valik (s.o otsus minna üle mõnele prestiižsele keelele) seatakse küsimärgi alla ja võetakse taas kasutusele esivanemate keel. Ilmekas näide on Ukraina pärast 2014. aastat: keeleteaduslikes käsitlustes on kirjeldatud juhtumeid, kus juba ammu välismaal elavad venekeelsed ukrainlased on kodus täielikult ukraina keelele üle läinud (Seals, Beliaeva 2023). Ukraina luules on märgata nn tagantjärele tõlkimist, näiteks Maria

Galina / Maria Halina (vn Мария Галина, ukr Марія Галіна), kes oli üsna kaua elanud Venemaal, kolis pärast 2014. aastat Ukrainasse tagasi ja kirjutab nüüd ukraina keeles, tõlkides aeg-ajalt oma vanu luuletusi vene keelest ukraina keelde. Niisugustel juhtudel on ilmselge, et kunagine venekeelne luuletaja oli tavaliselt kakskeelne ning on kogu aeg osanud nii vene kui ka ukraina keelt ega omandanud uut keelt nullist. Mõningane ülevaade Ukraina autorite hoiakutest pärast Venemaa täiemahulist sissetungi 2022. aastal leidub Averbuchi (2023) artiklis, mis põhineb autorite küsitlusel.

Lõpuks on võimalik, et autor valib oma loominguks keele, mis ei ole tema esivanemate, lapsepõlve ega vahetu keskkonna keel ega ka sotsiolingvistikult domineeriv keel (regionaalne või regiooniülene *lingua franca*, nagu inglise või vene keel), vaid mõni vähelevinud keel. Eesti kirjanduses esindavad seda kakskeelne norra-eesti luuletaja Øyvind Rangøy, kes on eesti keele ära õppinud puhtast huvist, ja soome päritolu lastekirjanik Mika Keränen, kes kirjutab raamatuid eesti keeles.

2.4. Mitmekeelsuse tõlkimine

Mitmekeelse ilukirjandusteose tõlkimine on viimasel ajal pärvinud tõlketeadlaste tähelepanu. Nõnda ilmus 2023. aastal ajakirja *Methis* erinumber mitmekeelsuse tõlkimisest (Monticelli jt 2023), kus käsitleti muu hulgas enesetõlkimist (Hansen 2023; Vlasta 2023) ja venekeelsete fragmentide tõlkimist või markeerimist ukrainakeelsete teoste ingliskeelsetes tõlgetes (Strikha 2023). Omaette probleem kerkib siis, kui üks mitmekeelse teksti keeltest on ühtlasi tõlke sihtkeel (nt eesti väljendid baltisaksa kirjanduse tõlgetes eesti keelde, vt lähemalt Verschik, Saagpakk 2023).

Mitmekeelse teose, ka luuletuse tõlke puhul on oluline tuvastada, mis on iga keelekuju ja keelte koosluse funktsioon. Siin loeb algupärandi potentsiaalne lugejaskond, millest oli juttu jaotises 2.2, aga ka sihtkeelt kõnelev lugejaskond. Kujutame ette, et ukrainakeelses teoses on poolakeelseid lauseid. Iga ukrainlane ei pruugi poola keelt osata, kuid oskab tuvastada, et see on just poola keel, ning sugulaskeelte läheduse tõttu suudab sellest isegi rohkem või vähem aru saada. Poola keel on piltlikult öeldes võõras, keda tuntakse. Kui aga see teos tõlgitaks eesti keelde, nõuaksid poolakeelsed elemendid tingimata seletusi ja kommentaare.

Peale selle tuleb arvestada, et keelte sümboolne tähendus on algupärandi ja tõlke-teose lugejate jaoks erinev. Siin võib rolli mängida ajalooline mõõde, kui teose kirjutamise ajastu sotsiolingvistiline olukord erineb praegusest või teos on kirjutatud tänapäeval, kuid selle tegevus toimub minevikus. Poola keel võib ukrainakeelses teoses tähistada kunagist poola kultuuri domineerimist (eriti Lääne-Ukrainas), kuid see ei kehti enam tänapäeva Ukraina kohta ega pole ilmne Eesti/eesti lugeja jaoks, kes ei pruugi tunda Ukraina ajalugu ning vajaks tõlkija seletusi.

Diglossia ehk keelekujude range funktsionaalse jaotuse tingimustes võib keelevalik markeerida pigem stiili kui üleminekut teisele keelele. Nõnda tähistab mõnes jidiši kirjandusteoses heebrea keel kõrgstiili, esinedes religioosse kommentaari, õpetatud diskursuse ja piduliku registri funktsioonis. Seda näitlikustab jidiši klassiku Šolem Aleihhemi (1859–1916) looming, näiteks teos „Nõiutud rätsep” („Der far-kišetter šnajder”), mis jäljendab koguduseraamatu sissekannet (neid tehti heebrea

keeles). Iga peatükk algab paari heebreakeelse lausega, mis kohe tõlgitakse jidišisse (n-ö lihtrahva keelde); venekeelses tõlkes vastab heebrea keelele kirikuslaavi keel, mis on tänapäeva vene lugeja jaoks pigem arhailine ja pidulik kui religioosne register (vt rohkem Verschik, Saagpakk 2023: 87).

Eelmainitud Methise erinumbris käsitletakse aga proosatekste, mitte luule tõlkimist. Mõni strateegia, näiteks tõlkija tekstisisene kommentaar, töötab pigem proosatõlkes ja on vähem iseloomulik luuletõlkele. Siiski, erinevalt lauludest, mis on suuline žanr, saab ka luuletõlkele kommentaare lisada.

3. Oleksandr Averbuchi koht Ukraina/ukraina luules

Oleksandr Averbuch sündis Novoaidaris (Luhanski oblastis) juudi peres. Teda kasvatasid põhiliselt naised (vanavanaema, vanaema ja ema), sest mehed olid perede juurest lahkunud. Kuigi suguvõsa ajaloos on lisaks juutidele olnud mitmest rahvusest inimesi (poolakaid, ukrainlasi, sakslasi), jääb peamiseks juudi identiteet. 2001. aastal emigreerus Averbuch Iisraeli, töötas mõnda aega kibutsis, seejärel õppis Tel-Avivi ülikoolis. Ta alustas venekeelse luuletajana; ilmus kaks kogumikku (Averbuch 2009, 2017) ning üht-teist venekeelses perioodikas. Averbuch on tõlkinud luulet heebrea, inglise ja ukraina keelest vene keelde. Alates 2014. aastast tõlgib ta peamiselt ukraina luulet heebrea keelde (tema tõlkes on ilmunud üle 30 kogumiku).²

Uurijana on Averbuch (2018, 2019, 2022a) tegelenud (homo)seksuaalsuse teemadega ukraina kirjanduses. 2015. aastal kolis ta Kanadasse, kus õppis doktorantuuris Toronto ülikoolis ja hiljem õpetas Alberta ülikoolis. 2024. aastast on ta Ukraina kirjanduse ja kultuuri abiprofessor USA-s Michigani ülikoolis. On märkimisväärne, et ta läks ukraina keelele üle pärast 2014. aastat, elades võõrsil. Selle tagamaid valgustas ta Facebooki postituses (Averbuch 2022b), kui kogumik „Жидівський король” oli just ilmunud:³

kui kogumik 2021. aasta detsembris ilmus, oli läbi saanud kaheksa-aastane ajastu. minu privaatne ülemineku ajastu, täieliku ja pöördumatu ülemineku vene kirjandusest ukraina kirjandusse. kaheksa aastat sõda, kaheksa aastat minu enda sõda, võitlust, enesehävitamist ja enese taasloomist. see oli teadlik otsus. otsustasin, et saagu nii, ja töötasin edasi ning need, kes lugesid mu esimesi luuletusi ukraina keeles (või, jumal hoidku, kuulsid mind), võivad kinnitada, et oli küll, mille kallal töötada (ja on siiaaani). see periood on läbi. mu sisemine geograafia on täiesti ümber korraldatud.

² Vt lisaks Vikipeedia (vn): https://ru.wikipedia.org/wiki/Авербух,_Александр_Михайлович, Vikipeedia (ukr): https://uk.wikipedia.org/wiki/Авербух_Олександр_Михайлович. Huvitaval kombel on venekeelses Vikipeedia artiklis vähem infot kui ukrainakeelses, kuigi seal mainitakse üleminekut ukraina keelele. Ukrainakeelne Vikipeedia artikkel on pikem ja sisukam: seal märgitakse kvääri, mitmikidentiteedi, mitmekeelsuse ja paguluse temaatikat Averbuchi loomingus ning ukraina-juudi kultuurikontaktide edendamist; eraldi räägitakse kogumikust „Жидівський король” ja selle retseptisioonist.

³ Tsitaadid on siin ja edaspidi minu tõlgitud. Postituses algab iga lause väikese algustähega, seda on järgitud ka tõlkes.

lõigatud paljaste, külmade kääridega. see on valus, kuna Ida, Ida-Ukraina inimesele on see samm, mille puhul pole alati võimalik säilitada tasakaalu. mõnikord tõmbab inimest eri suundadesse. ei tea, kas suutsin vastu pidada, sest ka mina tõmblesin. aga kõige toimu nu märgilisus minu, üsna uskliku inimese jaoks, ei peitu ainult välistes sündmustes, vaid ka tekstides, nende järkjärgulisuses ja järjepidevuses/järjekindluses.⁴

Averbuchi juhtum ei ole keelevahetuse tagasipööramine, kuna ukraina keel ilmselt polnud tema esivanemate kodukeel (arvatavasti räägiti minevikus jidišit, siis mindi üle vene keelele, ukraina keelt osati ja kasutati, aga mitte kodus). Võib küsida, kas tema ukraina keele valik on võrreldav valikuga, mida tegid XIX sajandi lõpus ja XX sajandil mitmed juudi päritolu luuletajad ja kirjanikud ning mida Yohanan Petrovsky-Shtern (2009) kirjeldab kui impeeriumivastast valikut (ingl *anti-imperial choice*).

Ida-Euroopa kontekstis, kus rahvus oli ja on endiselt oluline, sai XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses valida oma rahvuse keele ja impeeriumi keele või mõne muu mõjuka keele vahel – juudi päritolu autorite jaoks tähendas see valikut jidiši (või heebrea) ja näiteks saksa keele vahel. Kirjutada teise rõhutatud rahva keeles, olgugi et see on kohaliku enamuse ja põlisrahva keel, ei paistnud kuigi ratsionaalne. Nõukogude aja alguses, 1920-ndatel kehtis põlismaistamise poliitika (вн коренизація), nii et sellest ajastust rääkides võib mõnevõrra nõustuda Velvi Tšerniniga (2016), kes väidab, et tol ajal ukraina keeles kirjutanud juudi päritolu kirjanikud ja luuletajad ei teinud impeeriumivastast valikut, vaid läksid hoopis põlismaistamise vooluga kaasa. Kuid see argument ei päde enam 1930-ndate ja hilisema Nõukogude aja kohta, mil kehtis üsna ilmne venestamispoliitika Ukraina suhtes. Nõnda võib näiteks Moissei Fišbeini (Мойсей Фішбейн, 1946–2020) ukraina keele valikut pidada impeeriumivastaseks teoks (üks peatükk Petrovsky-Shterni (2009: 228–274) raamatus on pühendatud talle).

Averbuch oleks teoreetiliselt võinud valida ka muu keele, sest ta valdab heebrea keelt ning intervjuus luuletaja Oksana Lutsõšõnale (2022) ütleb, et talle on oluline juudi päritolu ja juudi/Iisraeli identiteet, vaatamata „paljurahvuselisele mõksile” (укр *мультиетнічна бовтанка*). Ta nimetab end juudi-ukraina luuletajaks ja ütleb, et tema kodu on tema mälestused. Oma erilisest staatusest Ukraina kirjanduses räägib ta intervjuus nõnda:

Olen Ukraina/ukraina kirjanduse osa, aga ma ei saa kunagi omaks. Mingi minu koostisosa, peamiselt iisraeli oma, on siinsetes ringkondades tundmatu. Moissei Fišbein kirjutas, et oli sündinud juudina, kuigi oleks pidanud sündima ukrainlasena. Ma ei püüa oma juudi taustast lahti saada ega soovi olla eksootiline lill Ukraina kirjanduse aias. (Lutsõšõna 2022)

Averbuch tunnistab, et talle meeldivad eri keeled ning aktsentide ja keelepruukide matkimine luules. Kuulamise, mittekuulamise, koha, mälestuste, suguvõsa, ajaloo,

⁴ Ukraina sõna *послідовність* võib tähendada nii 'järjepidevust' kui ka 'järjekindlust'.

sõja ja katastroofidega seotud teemad on iseloomulikud kogu Averbuchi ukraina-keelsele loomingule ja iseäranis kõnealusele kogumikule, millest on pikemalt juttu järgmises jaotises.

4. Kogumiku „Жидівський король” struktuur ja dominandid

Nagu Averbuchi ülaltoodud Facebooki postitusest ilmneb, on kogumik tema jaoks ukraina keelele ülemineku kokkuvõte. Kogumik on tekitanud Ukraina kirjanduskriitikute seas arutelu; lisaks juba viidatud Lutsõšõna (2022) intervjuule ilmus veel hulk intervjuusid (nt Tsarehradska 2022) ja arvustusi (nt Hauhman 2022; Lössenko 2022), mida vaatlen allpool.

4.1. Pealkiri ja selle tõlkimisvõimalusi

Sõnal *жидівський* on ukraina keeles ajaloolised konnotatsioonid. Kunagi olid sõna *жид* 'juut' ja omadussõna *жидівський* 'juudi' ukraina keeles neutraalsed, justnagu sama etümoloogia ja tähendusega leedu *žydąs*, poola *żyd* jms. Nagu järeldub luuletusest „навіть коли прабаба Нація” ('isegi siis kui vanavanaema Natsja'), nimetas autorit nõnda tema poola vanavanaema Natsja. Vene keeles on aga *жид* halvustav ja solvav, umbkaudu võib tõlkida 'juudinäru', neutraalne sõna on vene keeles *еврей* 'juut'. Nõukogude ajal, alates 1930-ndatest, muudeti järsult ukraina keele korralduse aluseid ja ukraina keele lähendamine vene keelele oli soovitatav või isegi kohustuslik (Bilaniuk 2005: 84–89). Nõnda asendati sõna *жид* ukraina kirjakeeles vene keele eeskujul sõnaga *еврей* 'juut', sest *жид* langes kokku halvustava vene sõnaga. Seega on pealkirjas vastuolu: kuningas on võimas ja tähtis, kuid *жид* on põlatud ja jõuetu; ühtlasi viitab see Jeesele kui juutide kuningale (lad *rex Judaeorum*). Pealkirja mitmetähenduslikkusest on kirjutanud põhjalikult ajaloolane Mõhhailo Hauhman (2022) oma arvustuses pealkirjaga „В обіймах істрії” ('Ajaloo embuses'). Intervjuus Jelizaveta Tsarehradskale (2022) ütles Averbuch, et tema soov oli rehabiliteerida sõna *жидівський*, kuna tema arvates tähendaks selle sõna vältimine trauma edasist mahavaikimist.

Eesti keelde on seda pealkirja võimatu tõlkida nii, et mitmetähenduslikkus säiliks. Halvustava konnotatsiooniga juutide nimetusi eesti keeles küll leidub, kuid need on kas vanamoodsad (*itske*) või mõjuvad konstrueerituna (*juudinäru*). Pealegi ei mänginud juudid Eesti ajaloos niisugust rolli nagu Ukrainas, jäädes pigem väikeseks ja peaaegu nähtamatuks vähemuseks. Tõlgetes teistesse keeltesse on pealkirja muudetud kogumiku autori nõusolekul ja soovitusel (isiklik suhtlus Averbuchiga 2025. aastal). Näiteks 2026. aastal ilmuva ingliskeelse kogumiku pealkiri (Averbuch 2026a) on „Furious Harvests” ('Raevukad lõikused', tõlkijad Oksana Maksymchuk ja Max Rosochinsky). Itaalia keeles on pealkiri „L'ultima cena del mio corpo” ('Minu keha viimne õhtusöömaaeg', tõlkija Alessandro Achilli, vt Averbuch 2025), mis on rida ühest luuletusest ja algupärandis kogumiku esimese osa pealkiri. Sama valiku tegi

saksa tõlkija Angela Huber; saksakeelne pealkiri on „Das letzte Abendmahl meines Körpers” (‘Minu keha viimne õhtusöömaaeg’, Averbuch 2026b; vt ka tabelit 2).

Kuna korduvad judeo-kristlikud motiivid on Averbuchi loomingule iseloomulikud (vt Lutsõšõna 2022), on itaalia ja saksa tõlkija valik õigustatud. Arutasin autoriga võimalikku eestikeelset pealkirja ja seletasin talle Eesti kultuurikonteksti. Ta valis pealkirjaks samuti ühe rea luuletusest: „Як пережити те що вже відбулося” (‘Kuidas elada läbi seda mis juba juhtunud’). Jäin luuletaja valiku juurde, kuna Eestis on usukonnotatsioonid vähem tähtsad, olulisemad on hoopis Ukraina ja meie ajaloo vahelised paralleelid (ründaja ja okupeerija on kogu aeg sama, isegi kui ta esineb eri nimede all; ajalugu kordub).

4.2. Kogumiku osad, nende dominandid ja terviku ülesehitus tõlgetes

Kogumik koosneb kolmest osast, mis erinevad temaatika, keelekasutuse ja dominantide poolest. Teose alguses on Oksana Lutsõšõna (2021) eessõna, kus ta analüüsib luulekogu ja sõnastab selle põhiteemad. Eestikeelses tõlkes olen osade pealkirju arutanud autoriga ja järginud tema ettepanekuid.

Esimene osa pealkirjaga „остання вечерея мого тіла” (‘minu keha viimne õhtusöömaaeg’)⁵ räägib minevikust: juutide ja ukrainlaste suhetest, aga ka autori suguvõsa ajaloost, katastroofidest ja kaotustest. Selles osas leidub ilmseid judeo-kristlikke motiive (alustades pealkirjast) ning katkendeid juudi palvetest. Seega on allusioonid judaismile ja kristlusele üks dominantidest. Teine dominant on mitmekeelsus: juba mainitud palvete katkendid heebrea keeles (aşkenazi häälduses) ning üksikud sõnad ja laused jidiši keeles. Kolmandaks dominandiks võib pidada nimede ja kohanimede kuhjamist, eriti luuletuses „книга родоводу Олександрового” (‘Oleksandri suguvõsa raamat’), kus suguvõsa ajalugu algab Piiblist, jõuab Ukrainasse ja sealt edasi isani ja õdede-vendadeni, keda minategelane ei tunne. Olena Lõssenko (2022) nendib oma arvustuses, et kogumiku esimese osa detailsus meenutab talle Alfred Gongi (1920–1981), Rumeeniast pärit ja USA-s elanud juudi päritolu saksa-keelse luuletaja stiili. Gong ja teised Bukoviinast (mis oli kahe maailmasõja vahel Rumeenia osa) pärit saksakeelsed juudi luuletajad, nagu Paul Celan (1920–1970) ja Rose Ausländer (1901–1988), paistavad silma just oma juudi-saksa identiteedist tuleneva poeetilise keele poolest. Radek Malý (2022) nimetab Gongi stiili „topograafiliseks”, kuna luuletaja püüab otsida ja leida kaotatud kodu.

Teine osa „то я об за тебе не забуду ніколе” (‘siis ma sinu peale iialgi ei unusta’), nagu pealkirja grammatika ja ortograafia juba vihjab, kajastab tavainimeste vahetut häält (ukraina keeles oleks õige *то я (про)о тебе не забуду ніколи* ‘siis ma ei unusta sind iialgi’). Sealsed luuletused on nn *ostarbeiter*’ite kirjade vormis. Inimesed igatsevad koju ja kirjutavad igapäevaelust võõrsil. Nende keel ei ole ei vene ega ukraina keel ega ka väljakujunenud kontaktvariant (suržik), mis on sulamlekt (sellest täpsemalt jaotises 5.2). Selle kogumikuosa keel on Averbuchi konstrueeritud keelekuju, mida inspireerisid tegelike *ostarbeiter*’ite kirjad. Kirjade kujuteldavad

⁵ Ülakomade vahel on sõnasõnaline tõlge; pealkirju ilmunud tõlgetes ja eestikeelse tõlke lõppvariantis vt tabelist 2.

autorid on tavainimesed, kes ei oska eriti kirjutada, teevad vigu, kasutavad klišeetid (nt rahvalike laulude ja salmide katkendeid). Tõsi küll, seal on mõningaid vene sõnu ja lauseid, kuid pole selge, kas neid tuleks tõlgendada vene keelena või millegi muuna (sellest üksikasjalikult 5. jaotises).

Teise ossa kuuluvad ka holokaustiteemalised luuletused: tunnistajate jutustused ja ellujääjate päringud oma sugulaste kohta. Ka need on mina-vormis. Intervjuus Lutsõšõnale (2022) märgib autor, et kirjad sarnanevad tema meelest palvetega. Vaid üks luuletus pole mina-vormis: see on kujuteldavate hukkunute nimede ja nende surmapõhjuste pikk loetelu, millele järgneb korduv nending „nimi tundmatu, perekonnanimi tundmatu” ja lõpuks juudi palve surnute hingede eest (*kadiš*) täies ulatuses askenazi heebrea häälduses. Seega on ka siin üheks dominandiks mitmekeelsus (mille alla kuulub ka *ostarbeiter*’ite kirjade keelevariant), teine dominant on võõrad tekstid (klišeed) ja kolmas detailide kuhjamine (nt mainitakse kõiki sugulasi ja sõpru, keda kirjas tervitatakse, või kõiki hukkunuid).

Kolmas osa pealkirjaga „перше враження небуття” (’olematuse esimene mulje’) erineb kahest esimesest keelekasutuse poolest: see on kirjutatud ukraina ühiskeeles, mitmekeelsust ega allusioone teistele tekstidele pole. Teema on olevik pärast 2014. aastat. Selles osas domineerib meeleolu, mida loovad ebamäärased mälestused ja kujud, udu ja ebaselgus, unenäolised maastikud, elu ja surma vahel olek. Averbuchi soovil on selle osa pealkiri eestikeelses tõlkes „ainuke mida me nüüd ihkame on meie valu tunnustamine” (rida ühest selle osa luuletusest, ukraina keeles „єдине чого ми тепер прагнемо – це визнання нашого болю”), kuna sellesse ossa lisan autori palvel ka uuemaid, pärast 2022. aastat kirjutatud luuletusi.

Kuigi dominantide tuvastamine ja sõnastamine on subjektiivne ja sõltub tõlkija lugemusest, maitsest, kogemusest ja tõlkekultuurist, võib oletada, et eri tõlkijad tajuvad dominante sarnaselt. Kuna dominant on omaduste kogum, ilma milleta teos ei püsi koos, on huvitav uurida, mis juhtub tõlkes, eriti luuletõlkes, kui dominante ei märgata või teadlikult eiratakse ning tõlketekstis tekivad teistsugused dominandid. Sellega haakub Mihhail Trunini (2025) arutlus Jelena Skulskaja eesti luule tõlgete kohta, kuigi ta ei kasuta terminit *dominant*.

Dominantidega on seotud osa ja terviku suhe ning selle säilitamine või säilitamata jätmine tõlkes. Torop (2024: 152) analüüsib mitme tõlke- ja kirjandusteadlase arutlusi ning nendib, et „tervik on midagi enam osade summast, sisust ja vormist”. Luulekogu või luuletuste tsükli puhul on see iseäranis ilmne, kuna luuletuste järjest lugemine võimendab teksti mõju. Averbuchi kogumiku tõlkeid teistesse keeltesse ei ole siinkohal võimalik põhjalikult analüüsida, piirdun mõne märkusega osa ja terviku suhte ning dominantide säilitamise kohta.

Nn inglisis- ja saksakeelsed väljaanded (Averbuch 2026a, 2026b) on tegelikult kakskeelsed: ukraina algupärand on tõlkega kõrvuti (edaspidi nimetan neid lihtsuse mõttes siiski inglisis- ja saksakeelseks kogumikuks). Inglisekeelses väljaandes on valik algupärandi tekste ja lisatud on uuemaid luuletusi; osade järjestust on muudetud. Esimene osa vastab algupärandi kolmandale osale; sinna kuuluvad ka uuemad luuletused. Selle osa pealkiri on „how to survive what has already happened” (ukr „як пережити те що вже відбулося”).

Algupärandi *ostarbeiter*'ite ja holokaustiteemaline osa on nii inglise- kui ka saksa-keelses tõlkes jaotatud kaheks: *ostarbeiter*'ite ja holokaustiteemalised luuletused on eraldi. *Ostarbeiter*'ite osa on pealkirjaga „I thank them for not forgetting about me” (ukr „благодару їх що вони за мене не забувають”), sellele järgneb suguvõsa ja ajaloo osa (algupärandis on see osa esimene) pealkirjaga „The last supper of my body” (ukr „остання вечеря мого тіла”). Holokaustiteemaline osa pealkirjaga „Kaddish” (ukr „Кадіш”, vt jaotist 5.2) on viimane.

Saksakeelses kogumikus on esimeses osas ühendatud suguvõsa- ja ajalooteemalised ning uuemad luuletused pealkirjaga „wie überleben was bereits geschehen ist”. Teises osas „dann werde ich dich niemals vergessen” on *ostarbeiter*'ite kirjad ning kolmas kannab pealkirja „Kaddisch”. Ei inglise- ega saksakeelses kogumikus ole *ostarbeiter*'ite kirjade ortograafiaga midagi tehtud. Keelekasutus on argine ja kõnekeelne, kuid pole kuidagi markeeritud.

Tabel 2. Kogumiku osade pealkirjad ja osade järjestus algupärandis ja tõlgetes.

Tõlke keel / Kogumiku osa	Ukraina	Inglise	Saksa	Eesti
Pealkiri	„Жидівський король”	„Furious Harvests”	„Das letzte Abendmahl meines Körpers”	„Kuidas elada läbi seda mis juba juhtunud”
Suguvõsa, ajalugu	„остання вечеря мого тіла” (1)	„The last supper of my body” (3)	„wie überleben was bereits geschehen ist”, lisaks kogumiku 3. osa luuletused (1)	„minu keha viimne õhtusöömaaeg” (1)
<i>Ostarbeiter</i>'ite kirjad, holokaust	„то я об за тебе не забуду ніколе” (2)	„I thank them for not forgetting about me” (2)	„dann werde ich dich niemals vergessen” (2)	„ja ma ei unusta sind iialgi” (2)
		„Kaddish” (4)	„Kaddisch” (3)	„kadiš” (3)
Sõda	„перше враження небуття” (3)	„how to survive what has already happened” (1), lisaks uuemad luuletused	valik luuletusi liidetud 1. osaga	„ainuke mida me nüüd ihkame on meie valu tunnustamine”, lisaks uuemad luuletused (4)

Itaalia keelde (Averbuch 2025) on tõlgitud valik algupärandi tekste; mitmekeelsus on säilitatud, jidiši ja heebrea tekstid on translitereeritud, ent *ostarbeiter*'ite kirju on vähem. Tõlkija Alessandro Achilli strateegia oli kasutada mõnevõrra kohmakat itaalia kõnekeelt: „звичайна розмовна італійська, але трохи незграбна, скажімо” (tavaline itaalia kõnekeel, aga natuke kohmakas, ütleme nii). Vigase ortograafia ja grammatika jms otsustas ta välja jätta, et lugejat mitte kurnata. (Isiklik suhtlus Achiliga 2025. aastal.)

Eestikeelses kogumikus säilitan algupärandi osade järjestuse, mis on ühtlasi kronoloogiline (varasem ajalugu – Teine maailmasõda – praegune sõda). Autori palvel on analoogselt inglise- ja saksakeelse tõlkega eraldatud holokaustiteemaline

osa alapealkirjaga „kadiš”. Tabelis 2 on näha algupärandi ning eri tõlgete ülesehitus. Sulgudes on number, mis näitab vastava osa järjekorda.

Kuna Averbuch suhtleb aktiivselt tõlkijatega – vastab küsimustele ja teeb ise ettepanekuid –, saab tekstide ja pealkirjade valikut ka põhjendada. Ta pöördus ise minu poole ettepanekuga tõlkida kogumik eesti keelde, aitas teha luuletustest valiku ja lisas uuemaid (pärast 24. II 2022 kirjutatud) luuletusi. Värskemate tekstide lisamine on loogiline, sest nõnda jätkub kogumiku kolmanda osa temaatika. Uuemates luuletustes on kohati judeo-kristlikke allusioone ja varjatud tsitaate Vanast Testamendist, kuid ei ole mitmekeelsust. Vaadates ümberpaigutusi (otseses, mitte metafoorses mõttes) inglisi- ja saksakeelses tõlkes ning pidades silmas algupärandi luuletuste valikut ja uute tekstide lisamist, võib küsida, kas tõlketeos on ikka seesama kogumik või juba uus tervik. Samas on tekstide valik luuletajaga kooskõlastatud ja luuletaja arvates kõige olulisemad, n-ö kandvad tekstid on tõlgeteski olemas.

5. Tõlkestrateegiad

Käsitlen selles jaotises oma tõlkestrateegiaid, lähtudes dominantidest. Kogumiku kolmandas osas on oluline meeleolu, seega piisab, kui autori hääli on tõlkes säilinud ja ridu ei ole välja jäetud. Detailide kuhjamist (esimese ja teise osa dominant) ei pea eraldi arutama, siingi on peamine, et midagi ei jääks tõlkimata. Keskendun niisiis järgemööda mitmekeelsuse ja *ostarbeiter*’ite keelekuju tõlkimisele; viimast võib küll pidada mitmekeelsuse erijuhtumiks, kuid tõlkija tööd silmas pidades on see siiski piisavalt erinev.

5.1. Mitmekeelsus

Muukeelsed, s.o mitteukrainakeelsed tekstid on katkendid heebreakeelsetest palvetest ja mõned jidišikeelsed laused. Tõlkes on need kõik säilitatud. Alltoodud luuletuses on esindatud nii heebrea kui ka jidiši keel (Averbuch 2021: 14). Heebrea keel aškenazi häälduses on kursiivis, jidiši keel alla joonitud.⁶

Algupärandis esinevad muukeelsed elemendid ukrainakeelse tõlke ja autori märkusteta. Eestikeelses tõlkes lisan joonealuse märkuse tõlke ja seletusega. Heebrea-keelne tekst on olulise palve algus: „kuula, Iisrael, meie issand jumal on ainus jumal” või: „Kuule, Iisrael! Issand, meie Jumal Issand, on ainus” (5Ms 6:4). See palve on monoteismi alus, esineb juudi liturgias ja seda loetakse ka rasketel eluhetkedel, tajutava surmaohu puhul, nagu siinses luuletuses. Tuli, puud ja kinnisidumine on selge vihje Iisaku ohverdamise süžeele.

⁶ Siin ja teistes luulenäidetes minu esiletõstusid.

Algupärand	Tõlge
* чому, Боже, нехтуєш перемогою? ми – кінець твого ймення ось – вогонь і дрова в'яжи плем'я своє немовля яке знов і знов піднімають на вила незайманих з відрізаними грудьми згвалтовану біля онуків стару чуєш як виспівуємо тіло твоє коли кличеш кулею переможців <i>шма ісроеїл</i> <i>адоїной елоєйну</i> <i>адоїной еход</i> кожне серце женеш, <u>Tate</u> до своєї кишені і стискаєш як камінь в чорноземному ворущинні аби колись кинути його в себе	* miks, Jumal, põlgad võitu? oleme sinu nime lõpp siin on tuli ja puud seo kinni oma hõim imik keda jälle ja jälle tõstetakse hargiga üles neitsid äraloigatud rindadega lastelaste nähes vägistatud vanaeit kuuled kuidas ülistame su keha kui kutsud meid kokku võtjate kuuliga <i>šma isroéil</i> <i>adoinói elohéinu</i> <i>adoinói ehód</i> <u>Tate</u>, topid iga südame oma taskusse ja surud kokku nagu kivi mustmuldade liikumises et kunagi visata see iseenda pihta

Jidiši keeles tähendab *tate* 'isa'; jumala kujutamine kaitsva ja hoolitseva isana on iseloomulik nii juudi kui ka kristlikule kultuurile. Võib küsida, miks siin on just jidišikeelne pöördumine. Minu arvates on põhjus traditsioonilises juudi diglossias, kus heebrea keel on kõrge register (palved, liturgia, kommentaarid, usulised, filosoofilised ja õiguslikud tekstid) ning jidiš on igapäevasuhtluse, folkloori ja mittetõsiste žanride keel. Tekib kontrast samas tekstis kasutatud heebrea keelega: judaismi ühele põhitekstile järgneb igapäevane ja kodune pöördumine jidišis, nagu pöörduks laps isa poole, et too teda kaitseks ja päästaks.

Võib oletada, miks autor ei ole lisanud joonealuseid seletusi ega tõlkeid ukraina keelde. Esiteks võib neid pidada segavaks, eriti luule puhul. Teiseks on sõna *isroéil* 'Iisrael' äratuntav ja selle põhjal võib lugeja aimata, et see on juudi palve või muu oluline judaismi tekst. Teadmine, mis palve see on ja millal seda loetakse, ei ole see-juures eriti oluline. Mis puutub sõnasse *tate* 'isa', siis see on jidišis slaavi laen, vrd ukraina *mamo* 'isa'. Ukraina keelt oskav lugeja saab sellest aru.

Siin võib arutleda, kuivõrd võõras on võõras tekst või koguni võõrkeel. Juute on Ukrainas elanud üle tuhande aasta (keelte vastastikuse mõju ja kultuuride sümbioosi kohta vt jaotist 2.2). Tänapäeva Ukraina lugeja kujutab ette, kellest on jutt, ja aimab, mis keeli luuletuses kasutatakse. Eesti lugeja jaoks on aga pilt sootuks teine. Kuigi *isroéil* 'Iisrael' töötab ka Eesti lugeja puhul, jääb *tate* 'isa' läbipaistmatuks. Sellepärast märkisin rõhud heebreakeelses palves (aškenazi heebrea häälduses on rõhk nihkunud eelviimasele silbile) ning lisasin joonealused tõlked eesti keelde ja kommentaari palve kohta.

Ühes luuletuses jätsin aga erandina aramea teksti tõlkimata. Luuletus kuulub kogumiku teise ossa, räägib holokaustiohvritest ja on loetelu vormis: nimed ja perekonnanimed ning mis nende inimestega on juhtunud (nt see ja see on maha lastud). Mõne aja pärast loetelu muutub, nimede asemel korratakse mitu korda, et nimi on teadmata ja perekonnanimi on teadmata. Seejärel muutub toon: nimi on teada ja perekonnanimi on teada, kõik on teada. Luuletuse lõpus on *kadiš*, traditsiooniline juudi palve aramea keeles. Palvet loeb leinaja. Terve palve tekst on esitatud ukraina transliteratsioonis ja seda pole kommenteeritud ega tõlgitud. Eestikeelses tõlkes lisasin vaid märkuse palve kohta, kuid ei tõlkinud seda, sest oluline on palve esinemine, mitte sisu.

Esitan luuletuse algupärandi (Averbuch 2021: 49) ja oma tõlke (mõlemad kärbetega). Palvest on esitatud algosa (loetavuse huvides kursiivis).

Algupärand

Бахуринська Сара розстріляна Купчеленький Сруль розстріляний Лінецький Лейб розстріляний Махоринські Мехел Шуня Гріша Шима Гітля Люба Синя розстріляні Страпоніков Борис і Роза розстріляні Мешенбон Хана Соня Клара розстріляні Айнбіндер Йосип розстріляний Бачкуринські Бетя Міріам Хає Соня розстріляні Заїка Дувид Аврам Михл Сима Рудл розстріляні [---]

Ім'я невідомо задушена в душегубці вбита розстріляна Прізвище невідоме Ім'я невідомо вбитий Прізвище невідоме Ім'я невідомо вбиті Прізвище невідоме Ім'я невідомо відомо відомо невідомо відомо відомо відомо мені відомо відомо нам відомо відомо все

ісгадел веіскадеш імей рабо беолмо ді вро хірусей веямліх малхусей веяцмах пурконей вкорев мешіхей бехаїейхейн увейеймейхейн увахайей дехол беіс ісроейл бааголо увізмн корів веімру омейн ійей імей рабо меворах леолам улеоломей олмайю [---]

Tõlge

Bahhurinska Saara maha lastud Kuptšelenkõi Srul maha lastud Linetskõi Leib maha lastud Mahhorinskõi Mehhel Šunja Hriša Šima Hitlja Ljuba Šonja maha lastud Straponikov Borõss ja Roza maha lastud Mešenbon Hanna Sonja Klara maha lastud Ainbinder Jossõp maha lastud Batškurõnskõid Betja Mirjam Haje Sonja maha lastud Zajka Duvid Avram Mihl Sima Rudl maha lastud [---]

Nimi teadmata lämmatatud gaasikamberautos tapetud maha lastud Perekonnanimi teadmata Nimi teadmata tapetud Perekonnanimi teadmata Nimi teadmata tapetud Perekonnanimi teadmata Nimi teadmata on teada on teada on teada teadmata on teada on teada on teada on teada mul on teada on teada meil on teada on teada kõik

jiskadéjš v'jiskadéjš šmej rabó bôlmó di vro hiruséj v'jamlihh malhuséj v'jatsmáhh purkonéj v'jikoréjv mešihhéj b'hajejhéjñ uvéjeymejhéjñ uvhájey d'hol bejs jisróejl ba'agoló uvizmán korív v'imru oméjñ j'hej šmej rabó mevoráhh lólám ulólmej olmájo [---]

Seega säilib eestikeelses tõlkes mitmekeelsus, kuna see on algupärandi üks dominante.

5.2. Ostarbeiter'ite keelekuju

Omaette juhtum on *ostarbeiter'*ite keelekuju, mis nõuab tõlkijalt läbimõtlemist ja selget strateegiat. See keelekuju on suuresti luulekogu autori konstrueeritud ja mõjub usutavana: nõnda võiksid kirjutada vähese haridusega inimesed, kes on olude sunnil kodunt kaugel ja kirjutavad oma lähedastele, nagu oskavad.

Näiteks on eessõna kirjutatud järgmise sõnaga kokku (*домоїх*, õige *до моїх* 'minu omade juurde'), eitav partikkel tegusõnaga kokku (*німожу*, õige *не можу* 'ei või, ei saa'). Esineb ka vene sõnu ukraina ortograafias või foneetiliselt kirjas (*мібе*, õige *мебе* 'sulle' nii vene kui ka ukraina ortograafias, kuid hääldus on erinev). Mõnikord on kirja pildis valed tähed või esineb sama sõna kord üht-, kord teistmoodi (*міні*, õige *мені* 'mulle'). Leidub ka morfosüntaksi vigu, näiteks on vale rektsioon *пиридаю я вас* 'annan teid edasi' (akusatiiv), õige oleks *передаю я вам* 'annan teile edasi' (daativ) (vene ja ukraina ortograafia langeb siin kokku, aga hääldus erineb).

Üksikuid venekeelseid või vene-ukraina vahepealseid vorme ei peaks siinkohal tõlgendama suržiku ilminguna. Vastupidiselt rahvalikule arusaamale ei ole suržik suvaline kahe keele elementide segu, vaid nn sulamlekt (ingl *fused lect*, vt Auer 1999). Sulamlekt on kinnistunud keelekuju, kus kummagi keele roll on selgelt piiritletud. Suržikul on ukraina fonoloogia ning enamasti ka ukraina morfosüntaks ja tuletussüsteem; tüved aga võivad pärineda nii ukraina kui ka vene keelest (Flier 2008). *Ostarbeiter'*ite keelekuju puhul seevastu ei ole mingit järjekindlust, seega ei saa see olla suržik.

Samuti ei oleks õige pidada mainitud venekeelseid väljendeid sotsiaalselt markeerituks, sest need ei osuta vene keele staatusele ega ole seotud teema, kõneleja ega muude koodivahetuse pragmaatikas oluliste teguritega (vt Auer 1998). Pealegi ei tohiks seda keelekuju võrrelda ukraina ühiskeelega, sest Ukraina on suur ja regionaalne mitmekesisus on küllalt oluline; sõnad, mida mõned puristid peavad russismideks, on mitmes murdes tavapärased (piiride tõmbamine lähedaste sugulaskeelte vahel on tihti tinglik). Seetõttu ei arva ma, et venekeelseid elemente peaks tõlkes säilitama. Vene keelest on pärit ka mõned klišeed (nt head soovid adressaadile) ja muud võõrapärased tekstiosad, kuid ka sellisel juhul puudub kontrast, sest samas funktsioonis esineb ka ukraina keelendeid.

Seega otsustasin, et tõlkes peaks võimaluse korral olema argine register (alltoodud luulekatkendi tõlkes markeerib seda *sedasamustkit*; algupärand Averbuch 2021: 26) ja tuleb kasutada vigast ortograafiat. On arusaadav, et vigu ei saa tõlkes säilitada täpselt samas kohas, nii et mõnikord kasutasin vigast ortograafiat mujal kui algupärandis. Ortograafiavead on märgitud paksus kirjas, vigane grammatika või küsitav sõnade kombinatsioon kursiivis, üksikud vene sõnad ja sõnavormid on siinses algupärandi esituses alla joonitud. Kui ortograafiaviga on vene sõnas või kui tõlkes on nii vale rektsioon või ühildumine kui ka ortograafiaviga, siis on markeeritud mõlemad.

Algupärand	Tõlge
* Hildesheim – Neuhof Hildesheimer – Waldstrasse 200 лист от вашего с. ф. добрий день дорогїї тато <u>дорогая</u> мама <u>дорогая</u> систриця сваток и сваха килина і саныка <u>пиридаю</u> я <i>вас</i> свой молодий незенкий <u>привет</u> о том що я жив здоров того і вам <u>жидаю</u> як <u>найлуче</u> прожить і побачитис со мной	* Hildesheim – Neuhof Hildesheimer – Waldstrasse 200 kiri teie s.f.-lt tere päevast kallid isa kallis ema kallis <u>õekke</u> lang ja langu <u>naene</u> kõlõna ja sanjka lähedan ma <i>teie peale</i> oma <i>värsget</i> <i>alandliku tervist selle kohta</i> et olen elus terve sedasamustkit teile soovin <u>kõike</u> paremini elada ja minuga kohduda

Tekib ka küsimus, mida teha tõlkes klišeedega. Kõigepealt tuleb tuvastada nende funktsioon ja seejärel otsida midagi samaväärset eesti kirjakultuurist. Averbuchi tekstides leiduvad klišeed on vahel ehtsad, kuid kohati tema enda leiutatud. Näiteks „через гори ліси та гаї я вам родним ручку подаю” (‘üle mägede, metsade, salude ulatan teile kodustele käe’, Averbuch 2021: 30) ei ole ilmselt katkend rahvalaulust ega muust tuntud tekstist (vähemalt ei suutnud ma seda tuvastada); see pole tsitaat ega allusioon, vaid näitlikustab žanri ennast. Nagu Lutsõšõna (2021: X) kirjutab kogumiku eessõnas: „need on inimesed, kes pole harjunud kirjutama, kelle jaoks kirjutamine on ennekõike vormel ja kirja olemus ise on vormellik: ennast meelde tuletada, paluda end mitte ära unustada, esitada mõned küsimused.”

Algupärand	Tõlge
* Kriwa Sofija In Aschersleben Busch 25 Deutschland добрий день мої рідні мама <i>здраслуй</i> <i>небо голубое</i> <i>здраслуй</i> <i>сіняя річка</i> <i>де воно родное</i> <i>здраслуй</i> <i>мамініка моя птічка</i> <i>шлю привет из далека</i> добрий день мої мама мої брати і сетри усі мої рідні пиридаю привіт усім родним і харошим сусідам привіт моті полі гані тьоті ларисі толі	* Kriwa Sofija In Aschersleben Busch 25 Deutschland tere päevast mu lähedased ema <i>tere tere sinitaevas</i> <i>tere jõgi sinine</i> <i>kus on minu kallis</i> <i>linnukene-memmekene</i> <i>saadan kaugelt terviseid</i> tere päevast mu ema mu vennad ja õeksed kõik mu kodused saadan tervisi kõikile kodustele ja heatele naapritele tervisi motjale poljale hannale tädi larõssale toljale

Leidsin, et vormelite ja klišeede tõlkimise inspiratsiooniallikaks sobivad salmikumud ja vemmälvärsid. Üks näide on Lobi Muuseumi Facebooki lehel (postituses küsitakse, kas salmikukultuuri peaks taas elustama; vt Lobi Muuseum 2024): „ela õitse õnnes, / rahu, rõõmu näe. / Tervitan sind vaimus. / Jumalaga jää”. Internetis leidub teisigi vihjeid, näiteks Eda Kalmre artikkel salmikutest kui žanrist (vt Kalmre 1995).

See ei tähenda, et tõlkija peaks salme valmiskujul üle võtma, vaid pigem seda, et nende eeskujul võib midagi sarnast välja mõelda, toetudes üldjoontes algupärandile (kujudid võiksid olla sarnased). Seda näitlikustab ülaltoodud katkend luuletusest „*Kriwa Sofija” (Averbuch 2021: 33) koos tõlkega. Vastav lõik on kursiivis.

Samamoodi toiminis rahvalaulukatkendiga. Kuna selle funktsioon on tähistada žanri ja laul räägib koduigatsusest (mainitakse Ukrainat), siis kirjutasin valmis analoogse teksti, säilitades riimi seal, kus see on algupärandis olemas (Averbuch 2021: 29).

Algupärand	Tõlge
мамо мамочко рідненька болить серце болить тяжко у чужій стороні моя ненько закувала зозуленька сидя на дудочку плаче мати на Вкраїні дочка на чужині	armas on mu ema nägu suur on minu valu võõrsil kukub kurvalt kägu rohelistes salus tütar kaugel võõrsil nutab memmeke Ukrainas nutab taga aina

Edaspidi oleks õpetlik uurida, mida on teinud *ostarbeiter*’ite kirjade keelekasutusega (sh klišeede, rahvalaulukatkenditega) teistesse keeltesse tõlkijad. Siin tuleb ka küsida, kuivõrd tõlkija otsused lähtuvad tema maa tõlkekultuurist ja kuivõrd tema enda maitsest.

Kokkuvõte

Tõlkestrateegiate analüüsi järel on loogiline tulla tagasi Delabastita (1993, eesti-keelset versiooni tsiteeritud Torop 2024: 67 järgi) juurde. Esitan tabeli 1 modifitseeritud kujul tabelina 3, kus on paksus kirjas märgitud minu tõlkevalikud. Vaatlen vaid mitmekeelsuse ja *ostarbeiter*’ite keelekuju tõlkimist.

Tabelis toodud operatsioonidest on asendus paratamatu, kui räägime teose tõlkimisest tervikuna, sest tõlkimine on definitsiooni järgi teksti ümberkodeerimine teise keele vahenditega: üks kood asendatakse teisega.

Mis puutub lähte- ja sihtkultuuri (kolmas veerg), siis kuigi ukraina keelest on luulet eesti keelde tõlgitud varemgi, on need tõlked jäänud suhteliselt märkamatuks; tõlkijate ja tõlgete hulk kasvas aga järsult pärast 2022. aastat ning seetõttu on mõjust Eesti/eesti kultuurile (retseptsioon, äratuntavus, kirjanduslikud kontaktid jms) veel liiga vara rääkida. Samuti ei ole võimalik ette näha, milliseks kujuneb tõlgitava kogumiku retseptsioon ja mõju, kuna tõlge pole veel ilmunud. Seega on tabelis märgitud valikud oletuslikud.

Tabel 3. Valikud, mis kehtivad mitmekeelsuse ja *ostarbeiter*'ite keelekuju tõlkimise puhul.

Kood / Operatsioon	Lähtekeeleline kood → Sihtkeeleline kood	Lähtekultuuriline kood → Sihtkultuuriline kood	Lähtetekstiline kood → Sihttekstiline kood
Asendus	suurem või väiksem (ligikaudne) keeleline ekvivalentsus	naturaliseerimine moderniseerimine aktualiseerimine natsionaliseerimine	teksti süstemaatiline, aktsepteeritav (potentsiaalselt konservatiivne) adaptatsioon
Kordus	totaalne: mittetõlge, koopia osaline: tõkelaeen, kalka, sõnasõnaline tõlge	eksotiseerimine historiseerimine (puhtalt ajalis-ruumilisse distantsi sekkumisega)	mittesüstemaatiline , mitteaktsepteeritav tekst (potentsiaalselt innovatiivne)
Väljajätt	redutseeriv tõlge kärbitud versioon alatõlge ekspressiivne redukt-sioon	universaliseerimine dehistoriseerimine (võõra kultuuri märkide kõrvaldamisega)	sihttekst on (siht)-tekstitüübi stilistiliste või žanriliste eripärade neutraliseerimise vähem tüüpiline näide
Lisamine	parafraseeriv tõlge eksplitsiitsem ületõlge ekspressiivne amplifikatsioon	eksotiseerimine historiseerimine (võõra kultuuri märkide lisamisega)	sihttekst on (siht)tekstitüübi stilistiliste või žanrimarkerite lisamise tüüpilisem näide
Ümberpaigutus	(metatekstiline) kompenseerimine		

Mittetõlge (koopia) kui strateegia kehtib mitmekeelsuse puhul. Muukeelsed elemendid jäävad tõlkes alles. Osa informatsiooni paigutub ümber metatekstidesse (joonealustesse tõlgetesse, märkustesse, eessõnasse). Kas see on eksotiseerimine või historiseerimine, on tõlgendamise küsimus, sest võib väita, et juba algupärandis on mitmekeelsus eksotiseerimise ja historiseerimise võte, sest see osutab ajaloolisele olukorrale (kunagi märkimisväärne, kuid praeguseks väike juudi kogukond; jidiši keele hääbumine jne). Otsus säilitada mitmekeelsus tuleneb nii eesti tõlkekultuurist kui ka Averbuchi juudi-ukraina identiteedist (vt jaotist 3).

Lisamine on valdav operatsioon *ostarbeiter*'ite keelekuju tõlkimisel. Eesti ortograafiaga mängimine võib mõnele lugejale tunduda ületõlke ja liialdusena (meenutame Achilli valikuid itaalia tõlkes, vt jaotist 4.2). Võimalik, et *ostarbeiter*'ite keelekuju taasloomist eesti keeles saaks pidada asendamiseks, sest eesti keele vahenditega püütakse luua ekvivalenti. Samas ei ole sellist registrit eesti keeles valmiskujul olemas, sellepärast pean taasloomist pigem lisamiseks.

Olles kirjeldanud algupärandi ülesehitust ja oma tõlkestrateegiaid, on kohane meenutada Toropi (2008) kontseptsiooni tõlkest kui autokommunikatsioonist. Tema järgi töötavad tõlkijad eri keelte, kultuuride ja ühiskondade piiril, kusjuures nad pole pelgad vahendajad, kuna nad suudavad luua semiootilises mõttes uusi keeli võõra keele, teksti ja kultuuri edasiandmiseks. Seega on tõlkijad uute metakeelte loojad (Torop 2008: 375). Sarnaselt märgib Monticelli (2025: 300–301), et tõlke ettevalmistamise staadium on alt-üles kommunikatsiooni protsess: tõlkija elulugu ja -kogemus võivad tõlkeprotsessi kujundada.

Laias laastus on tõlge, eriti luuletõlge, autokommunikatsioon selles mõttes, et algupärandit lugedes peab tõlkija sihtkeelt, -teksti ja -kultuuri vaatlema kõrvalt, mis

paneб mõtisklema sihtkeele ja -kultuuri joonte üle. Selle tõlke puhul tuli leida viise, kuidas edasi anda sarnase ajalooga, st samasse impeeriumi kuulunud, kuid siiski üpris erinevat keelelist ja kultuurilist reaalsust.

VEEBIVARAD

Averbuch 2022b = Alex Averbuch, Facebooki postitus 24. III.

<https://www.facebook.com/alex.averbuch.1/posts/5494401373921812>

Lobi Muuseum 2024. Facebooki postitus 2. IX. <https://www.facebook.com/lobimuuseum/posts/salmikud-on-toredad-m%C3%A4lestused-ka-aastak%C3%BCmnete-p%C3%A4rast-mis-sa-arvad-kas-v%C3%B5iks-sal/962065469054592/>

Tsarehradska 2022 = Єлизавета Цареградська, Унікати слова „жидівський” – це замовчувати травму – Олександр Авербух. – Громадське Радіо, Подкаст „Зустрічі” 29. X. <https://hromadske.radio/podcasts/zustrichi/unykaty-slova-zhydivs-kyy-tse-zamo-vchuvaty-travmu-oleksandr-averbuh>

KIRJANDUS

Aabrams, Vahur 2023. Texts from a carnivalesque time of change: Four poems in Estonian Half-German. – Journal of Baltic Studies, kd 54, nr 4, lk 801–819.

<https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2244481>

Auer, Peter (toim) 1998. Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203017883>

Auer, Peter 1999. From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. – International Journal of Bilingualism, kd 3, nr 4, lk 309–332. <https://doi.org/10.1177/13670069990030040101>

Averbuch 2009 = Александр Авербух, Встречный свет. (Поколение 27.) Москва: АРГО-РИСК.

Averbuch 2017 = Александр Авербух, Свидетельство четвертого лица. (Новая поэзия.) Москва: Новое литературное обозрение.

Averbuch, Alex 2018. Orientalism and homoerotic desire in the poetry of a Ukrainian modernist: Ahatanhel Kryms'kyi in Lebanon. – The Slavic and East European Journal, kd 62, nr 2, lk 318–338. <https://doi.org/10.30851/622006>

Averbuch, Alex 2019. The Theurgy of impurity: Fin-de-race and feminine sin in Russian and Ukrainian modernisms. – The Russian Review, kd 78, nr 3, lk 459–485. <https://doi.org/10.1111/russ.12240>

Averbuch 2021 = Олександр Авербух, Жидівський король. Київ: Дух і Літера.

Averbuch 2022a = Олександр Авербух, Орієнталізація жіночності: поняття нечестивості в українській модерністській літературі. – Слово і Час, № 1, с. 82–98. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.01.82-98>

Averbuch, Alex 2023. Russophone literature of Ukraine: Self-decolonization, deterritorialization, reclamation. – Canadian Slavonic Papers, kd 65, nr 2, lk 146–162. <https://doi.org/10.1080/00085006.2023.2198361>

Averbuch, Alex 2025. L'ultima cena del mio corpo. Tlk Alessandro Achilli. Torino: Interlinea.

Averbuch, Alex 2026a. Furious Harvests. (Harvard Library of Ukrainian Literature 16.) Tlk Oksana Maksymchuk, Max Rosochinsky. Cambridge, MA: Harvard Ukrainian Research Institute.

- Averbuch, Alex 2026b. Das letzte Abendmahl meines Körpers. (Kleine slavische Bibliothek.) Tlk Angela Huber. Dresden: Thelem Universitätsverlag und Buchhandlung GmbH & Co. KG.
- Belobrovtsseva, Irina 2018. The bilingual writer: Two Estonian-Russian cases and one Russian-Estonian case. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, kd 17, nr 21–22, lk 8–25. <https://doi.org/10.7592/methis.v17i21/22.14582>
- Bender, Reet 2023. „Schanno bleibt trei.” Schanno von Dinakant as the last hero of Half-German poetry. – *Journal of Baltic Studies*, kd 54, nr 4, lk 821–834. <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2237969>
- Benor, Sarah Bunin; Avineri, Netta 2019. Beyond language proficiency: Fostering metalinguistic communities in Jewish educational settings. – *Beyond Jewish Identity: Rethinking Concepts and Imagining Alternatives*. Toim Jon A. Levisohn, Ari Y. Kelman. Boston: Academic Studies Press, lk 167–192. <https://doi.org/10.1515/9781644691175-009>
- Berehovskõi 1930 = Мусій Береговський, Чужомовні й різномовні пісні євреїв України, Білорусі й Польщі. – *Етнографічний вісник*, кн. 9, с. 37–51.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. (Culture and Society After Socialism.) Ithaca–London: Cornell University Press.
- Cenoz, Jasone 2013. Defining multilingualism. – *Annual Review of Applied Linguistics*, kd 33, lk 3–18. <https://doi.org/10.1017/S026719051300007X>
- Delabastita, Dirk 1993. *There's a Double Tongue: An Investigation into the Translation of Shakespeare's Wordplay, with Special Reference to Hamlet*. (Approaches to Translation Studies 11.) Amsterdam–Atlanta: Rodopi.
- Dembeck, Till 2017. There is no such thing as a monolingual text! New Tools for Literary Scholarship. – *Polyphonie: Mehrsprachigkeit, Kreativität, Schreiben*, nr 1. <http://hdl.handle.net/10993/31641>
- Dembeck, Till 2018. Multilingual philology and monolingual Faust: Theoretical perspectives and a reading of Goethe's drama. – *German Studies Review*, kd 41, nr 3, lk 567–588. <https://doi.org/10.1353/gsr.2018.0094>
- Dembeck, Till; Parr, Rolf (toim) 2017. *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag.
- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing Language Shift*. (Multilingual Matters 76.) Clevedon: Multilingual Matters.
- Flier, Michael S. 2008. Suržyk or suržyks? – *Belarusian Trasjanka and Ukrainian Suržyk: Structural and Social Aspects of Their Description and Categorization*. (Studia Slavica Oldenburgensia 17.) Toim Gerd Hentschel, Siarhiey Zaprudski. Oldenburg: BIS-Verlag, lk 39–56.
- Golovko, Evgeniy V. 2003. Language contact and group identity: The role of „folk” linguistic engineering. – *The Mixed Language Debate: Theoretical and Empirical Advances*. (Trends in Linguistics. Studies and Monographs [TiLSM] 145.) Toim Yaron Matras, Peter Bakker. Berlin–New York: De Gruyter Mouton, lk 177–208. <https://doi.org/10.1515/9783110197242.177>
- Grutman, Rainier 2023. The missing link: Modeling readers of multilingual writing. – *Journal of Literary Multilingualism*, kd 1, nr 1, lk 15–36. <https://doi.org/10.1163/2667324x-20230103>
- Hansen, Julie 2023. Self-translation enacted in Theodor Kallifatides' language memoir *Ännu ett liv* (*Another Life*). – Methis. *Studia humaniora Estonica*, kd 25, nr 31–32, lk 251–268. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23322>

- Hauhman 2022** = Михайло Гаухман, В обіймах історії. – Україна Модерна 20. VIII. <https://uamoderna.com/blogy/mikhailo-gaukhman/v-obiymakh-istoriyi/>
- Jakobson, Roman 1981 [1971]**. The Dominant. – R. Jakobson, Selected Writings. Kd 3. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. Toim Stephen Rudy. The Hague–Paris–New York: Mouton Publishers, lk 751–756.
- Jakobson, Roman 2014 [1971]**. Dominant. – Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste. (Gigantum Humeris.) Koost, toim Märt Väljataga. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 240–245.
- Kalmre, Eda 1995**. See pikk lühike tee salmialbumist oraaklini. Tüdrukute kirjalikust pärimusest aastatel 1970–1990. – Lipitud-lapitud. (Tänapäeva folkloorist 1.) Tartu: Eesti TA Eesti Keele Instituut, lk 161–173.
- Kudriavtseva, Natalia 2025**. New speakers of Ukrainian: Ideologies of linguistic conversion. – Language in Society, lk 1–20. <https://doi.org/10.1017/s0047404525101711>
- Kulyk, Volodymyr; Bilaniuk, Laada 2025**. Introduction: Wartime changes in language patterns of Ukrainians in Ukraine and abroad. – Sociolinguistic Studies, kd 19, nr 3–4, lk 251–261. <https://doi.org/10.3138/SS-19-3-4-0001>
- Lange, Anne 2023**. Attachés of Ukrainian culture in Estonia. – Translation Studies in Ukraine as an Integral Part of European Context. Toim Martin Djovčoš, Ivana Hostová, Mária Kusá, Emília Perez. Bratislava: VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences, lk 90–99. <https://doi.org/10.31577/2023.9788022420150>
- Lehiste, Ilse 1965**. A Poem in *Halbdeutsch* and some questions concerning substratum. – Word, kd 21, lk 55–69. <https://doi.org/10.1080/00437956.1965.11435418>
- Linno, Saara Lotta 2023**. Some aspects of the poetic multilingualism of contemporary Estonian poetry. – Journal of Baltic Studies, kd 54, nr 4, lk 835–856. <https://doi.org/10.1080/01629778.2023.2244944>
- Linno, Saara Lotta; Lukas, Liina 2022**. Mitmekeelsus Eesti luules. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 792–811. <https://doi.org/10.54013/kk776a10>
- Lutsõšõna 2021** = Оксана Луцишина, Священна мова його не-тіла. – Олександр Авербух, Жидівський король. Київ: Дух і Літера, с. VI–X.
- Lutsõšõna 2022** = Оксана Луцишина, Олександр Авербух про поезію та міжкультурні зв'язки українців і євреїв. – Читомо 23. VI. <https://chytomo.com/oleksandr-averbukh-pro-poeziiu-ta-mizhkulturni-zv-iazky-ukraintsiv-i-ievreiv/>
- Lössenko 2022** = Олена Лисенко, Єдине, чого ми тепер прагнемо, – це визнання нашого болю: огляд на збірку „Жидівський король” Олександра Авербуха. – Тиктор Медіа 1. XII. <https://web.archive.org/web/20260316080308/https://tyktor.media/polytsia/zhdivskyi-korol/>
- Malý, Radek 2022**. The poetry of Ilana Shmueli within the cultural context of Chernivtsi and Bukovina. – Slovo a Smysl, kd 19, nr 39, lk 84–94. <https://doi.org/10.14712/23366680.2022.1.6>
- Monticelli, Daniele 2025**. Translation as autocommunication: A Peeter Torop-inspired analysis of the Estonian translation of *One Day in the Life of Ivan Denisovich*. – Dialogues with Peeter Torop. Festschrift in Honour of Peeter Torop's 75th Birthday. (Tartu Semiotics Library 25.) Toim Maarja Ojamaa, Elin Sütiste, Katalin Kroó. Tartu: University of Tartu Press, lk 296–310.
- Monticelli, Daniele; Saagpakk, Maris; Verschik, Anna 2023**. Literary multilingualism in translation: Texts, contexts, agents. Introduction. – Methis. Studia humaniora Estonica, kd 25, nr 31–32, lk 5–17. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23311>

- Novak, Katja 2025.** Tõlkes leitud: Ukraina kirjanduse hääled. Ukraina kirjanduse tõlkijate vestlusring. Osalejad Veronika Einberg, Maarja Kangro, Ilona Martson, Anna Verschik, Katrin Väli. – Tõlkija hää XIII. Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat. Koost Heli Allik. Tallinn: Kultuurileht, lk 11–27.
- Pandey, Anjali 2016.** Monolingualism and Linguistic Exhibitionism in Fiction. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137340368>
- Petrovsky-Shtern, Yohanan 2009.** The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew. New Haven: Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300137316.001.0001>
- Sapritsky-Nahum, Marina 2025.** „Russian-speaking but not *svoi*”: Language ideologies of Ukrainian-Jewish refugees. – Sociolinguistic Studies, kd 19, nr 3–4, lk 445–467. <https://doi.org/10.3138/ss-19-3-4-0010>
- Sarkar, Mela; Winer, Lise 2006.** Multilingual codeswitching in Quebec rap: Poetry, pragmatics and performativity. – International Journal of Multilingualism, kd 3, nr 3, lk 173–192. <https://doi.org/10.2167/ijm030.0>
- Seals, Corinne A.; Beliaeva, Natalia 2023.** Aspirational family language policy. – Language Policy, kd 22, lk 501–521. <https://doi.org/10.1007/s10993-023-09674-3>
- Strikha, Iaroslava 2023.** You say *Khorosho*, I say *Horrorshow*: English translations of Russian-language passages in contemporary Ukrainian-language literature. – Methis. Studia humaniora Estonica, kd 25, nr 31–32, lk 18–38. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23312>
- Thomason, Sarah Grey 2001.** Language Contact: An introduction. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Torop 1995 =** Пеэтер Тороп, Тотальный перевод. Тарту: Издательство Тартуского университета.
- Torop, Peeter 2008.** Translation as communication and auto-communication. – Sign Systems Studies, kd 36, nr 2, lk 375–397. <https://doi.org/10.12697/SSS.2008.36.2.06>
- Torop, Peeter 2024.** Totaaltõlge. Tlk Tanel Pern. Toim Silvi Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Trunin, Mihhail 2025.** Vene-Eesti brikolaaz. Jelena Skulskaia eesti luule tõlgetest. – Tõlkija hää XIII. Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat. Koost Heli Allik. Tallinn: Kultuurileht, lk 169–191.
- Tšernin 2016 =** Велвл Чернін, Вірю, що я не пасинок. Львів: Видавництво УКУ.
- Uffelmann, Dirk 2022.** Self-translation – the looming end of Russophone literature in the CIS? Boris Khersonskii’s anti-hegemonic code-switching. – Russian Literature, kd 127, lk 99–126. <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2021.10.006>
- Venuti, Lawrence 1991.** Genealogies of translation theory: Schleiermacher. – TTR. Traduction, terminologie, rédaction, kd 4, nr 2, lk 125–150. <https://doi.org/10.7202/037096ar>
- Verschik, Anna 2020.** „Kes jääb alles, mis jääb alles?”. Ühe luuletuse tõlke tagamaad. – Looming, nr 1, lk 98–99.
- Verschik, Anna 2021.** Yiddish–Slavic language contact in multilingual songs: Describing deliberate code-switching. – International Journal of Bilingualism, kd 25, nr 6, lk 1696–1717. <https://doi.org/10.1177/13670069211036931>
- Verschik, Anna; Saagpak, Maris 2023.** Multilingualism in the Estonian translations of Baltic German literature. – Methis. Studia humaniora Estonica, kd 25, nr 31–32, lk 77–107. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23314>

- Vlasta, Sandra 2023.** Shifting multilingualism: Jhumpa Lahiri's expansion from (multilingual) author to (self-)translator. – Methis. Studia humaniora Estonica, kd 25, nr 31–32, lk 189–205. <https://doi.org/10.7592/methis.v25i31-32.23319>
- Weinreich 1950** = Uriel Vajnrajx, Di foršung fun „miššpraxike” jidiše folkslider. – JIVO Bleter, kd 34, lk 282–288.
- Yildiz, Yasemin 2012.** Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition. New York: Fordham University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt13x0cqr>

Anna Verschik (snd 1968), PhD, Tallinna Ülikooli üldkeeleteaduse professor (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), annave@tlu.ee

Translating Oleksandr Averbuch's poetry: Language, identity, translation strategies

Keywords: poetry translation, multilingualism, Ukrainian poetry, Ukrainian, Estonian, total translation

This article focuses on the translation of Oleksandr Averbuch's poetry collection *Жидівський король* (2021) into Estonian, with the author of the article also serving as its translator. Particular attention is paid to the theoretical aspects of translating literary multilingualism and to a specific variety of Ukrainian used by *Ostarbeiters* which was developed by the poet himself. The starting point is Peeter Torop's concept of total translation, according to which translation is not merely an interaction between two language systems but occurs at the level of the text and its cultural context. Accordingly, a translation must be considered in relation to other translations into the target language, translations from the same language, of the same author, and so on. It is essential to identify dominants, the sum of characteristics without which the text does not hold together. The author's background is also taken into consideration (his shift to Ukrainian, Ukrainian-Jewish identity, interest in multilingualism and various accents, linguistic experimentation). A distinction must be made between the author's multilingualism and multilingualism within the text; there are various ways of analyzing these. The article focuses on the functions of multilingualism in the text and on the maintenance of multilingualism in the Estonian translation, as well as on strategies for reproducing the *Ostarbeiters*' variety in Estonian. It combines theoretical considerations with the translator's reflections on her translation strategies.

Anna Verschik (b. 1968), PhD, Tallinn University, Professor of General Linguistics (Narva mnt 25, 10120 Tallinn), annave@tlu.ee